

ANERKJENNELSEN AV DEN ANDRE

En ustemt klokke på en ustemt plass

I fire måneder i 2010 kunne lyden fra en enslig klokke høres i området ved Tullinløkka i Oslo; enslig, og også en anelse ustemt. Klangen kom fra en 1,5 tonn tung klokke som var hengt opp i en wire 20 meter over bakken mellom to stålsøyler midt på plassen. Klokken ble aktivisert av publikum som ved å trække på en pedal midt ute på plassen kunne spille på den. Bakgrunnen for denne særegne installasjonen var at kunstneren A K Dolven ønsket å rehabilitere klokken, som i forbindelse med millenniumsmarkeringen i byen ble fjernet fra sine 48 medklokker i tårnet i Oslo rådhus fordi man da fant ut at den var ustemt. I kunstprosjektet *Untuned Bell* fikk imidlertid den utstøtte klokken igjen la sin stemme lyde over byen.

I sine arbeider om aggressivitet og ondskap framholder filosofen Jacques Lacan at menneskets oppgave som medmenneske, som menneske blant mennesker, består i å fastholde og utholde en "mangel" – egen mangel så vel som andres. Hans spesielle anvendelse av betegnelsen, og tenkningen som ligger bak, kan tjene som innfallsvinkel til refleksjon omkring *Untuned Bell*. For at denne klokken led av en viss mangel, var ikke til å komme fra; mer mangelfull enn å være ustemt går det neppe an for en klokke å være.

I alle fall når dens opprinnelige formål var å skulle klinge sammen med andre klokker. Noe av Dolvens tanke bak det å spenne den opp over Tullinløkka var derimot å vise at klokken mangler ikke var *absolutt*, og at dens ustemthet først og fremst lot seg registrere i samspillet med andre klokker. For som solostemme var det knapt noen som kunne høre at det faktisk var en ustemt klokke - i diss - som hang der mot himmelen og tok denne plassen i besittelse, på en så omsluttende måte som bare lyd kan gjøre, om det så bare var med ett enkelt slag når forbipasserende fant det for godt.

Klokkens mangel, eller utilstrekkelighet, gjorde den med andre ord også annerledes. Ved å installere den som lydsulptur på landets kanskje mest omtalte og utskjelte plass ønsket kunstneren og produsenten KORO gjennom sin ordning for kunst i offentlige Uterom (URO) nettopp "å utfordre oss til å reflektere over det ustemte og den generelle holdningen til annerledeshet i samfunnet", som det ble uttrykt.

Av sine egne – klokkene i rådhuset - ble den tatt vel imot når den slik fikk spille igjen. En hel uke før innvielsen av verket ønsket de stemte klokkene i Oslo rådhus' klokkespill den utstøtte klokken velkommen tilbake tre ganger daglig, i et lydverk spesialkomponert av Rolf

Wallin. For hver dag ble flere og flere av klokkene med i spillet, og på åpningsdagen spilte så alle klokkene komposisjonen i sin helhet, mens den ustemte svarte, på sitt vis. Og i denne komposisjonen framsto ikke klokken som ustemt, men som selve punktet de andre rettet seg mot.

Forut for denne reinstalleringen av klokken og dermed også rehabiliteringen som ble den til del, lå altså *anerkjennelsen* av den. Og forut for anerkjennelsen; det at den simpelthen ble *sett*, og *sett* som det den var, som noe "*annet*", i en viss forstand også som noe grunnleggende "*annet*". Når det gjelder forståelsen av disse begrepene, kan to andre filosofer være en kilde til innsikt; Emmanuel Levinas og Axel Honneth. Ved å befinne seg på ulike analysenivåer; individet hos Levinas og gruppen og samfunnet hos Honneth, kan de bidra til å belyse noen av annerledeshetens *forutsetninger*, forutsetninger som *Untuned Bell* inviterer oss til å reflektere over.

I

I sin såkalt "fundamentaletiske" tenkning tar Levinas utgangspunkt i "*den Andre*", den menneskelige andre, som i sin forskjellighet i forhold til meg og til alle konstituerer selve det etiske. For den andre kan i følge Levinas aldri reduseres til "*det Samme*";

" møtet med den andre er et møte med noe uutgrunnet. Den andre lar seg ikke identifisere i et symbolsk register, lar seg ikke subsumere under allmenne og allerede kjente begreper. Å møte den menneskelige andre er nemlig ikke det samme som å erkjenne noe(n). Erkjennelsen sikter mot å gjøre det fra først av ukjente og ikke-erkjente kjent."¹

Men hvis møtet med den andre ikke vil si å erkjenne, hva er da møtets resultat? Jo, å *anerkjenne*. Den andre stiller individet overfor en annen oppgave og en annen utfordring, utfordringen om å anerkjenne. Og anerkjennelsen er etikkens sak, ikke erkjennelsens. Levinas mener at etikken skildrer en holdning som er primær i forhold til en erkjennende tilnærming, fordi etikkens oppgave " .. er å skape en respekt for det absolutt partikulære, det helt egne, hos den andre, altså for det som ikke lar seg innordne i begreper, kategorier, diagnoser."²

I denne respektfulle holdningen for det som er absolutt annerledes ligger *empatien*, forstått som mottakelighet og oppmerksomhet mot andre, andres ve og vel, andres situasjon. I tråd med Levinas' etikk anser filosofen Arne Johan Vetlesen empati ikke bare som en måte å erkjenne på, men som " ... menneskets grunnleggende og første tilgang til denne *verden av andre* og deres erfaringer:"³ Empati er noe som går forut for en avgrenset måte å forstå andre på.

Åpningen av *Untuned Bell* ble lagt til den samiske nasjonaldagen 6. februar. Den samiske forfatteren, musikeren, joikeren og juristen Ante Sombys joik, i samspill med klokkenes stemme, framviste det dialogiske i møtet med det «radikalt andre», og klokkenes klang fant gehør i den menneskelige stemme. Åpningstalen ble holdt av sanger og aktivist Nozisme Baqwa, som formidlet hvordan det oppleves å bli sett på som en representant for en minoritet når man selv er født og oppvokst i Norge. Slik ble kunstprosjektets dypere mening og symbolikk understreket og

konkretisert gjennom en synliggjøring av den historiske kontinuiteten i samfunnsdebatter knyttet til minoriteter. Fra den samiske erfaringen av undertrykkelse og utestengning, som riktignok dreier seg om forholdet mellom to nasjonaliteters sameksistens innenfor det samme geografiske området, til en ung kvinnes opplevelse av å bli redusert til «innvandrere». Slik blir overgangene glidende fra individets nivå av å være «den andre» til kollektivens og gruppedannelsers nivå ved å være «de andre», og vi beveger oss dermed også inn i Axel Honneths tenkning om og bruk av begrepet anerkjennelse.

Honneth spør nemlig om i hvilken grad marginalisering, utelukkelse, urettferdighet, utbytting og liknende samfunnsforeteelser er uttrykk for manglende anerkjennelse av den eller dem det gjelder, og hans svar på spørsmålet er bekræftende. Han setter denne manglende anerkjennelsen i sammenheng med ulik fordeling av knappe ressurser, som han mener uttrykker en grunnleggende statusorden. Spørsmålet for Honneth blir så hva det er som gjør en sosial orden urettmessig og hva det urettferdige består i, og hans svar er at det er *krenkelsen*, eller erfaringen av å bli nedvurdert, som gjør en relasjon urettmessig. Krenkelsen kan i følge Honneth gjøre seg gjeldende i ulike sfærer, og han opererer ut fra dette med tre anerkjennelsestyper; den intime (kjærlighet, vennskap), den rettslige (rettigheter) og den samfunnsmessige (sosial verdsettelse). Utgangspunktet er en antakelse om at anerkjennelse er et universelt menneskelig behov.⁴

Det siste vil neppe noen være uenig med Honneth i, men man kan like fullt spørre om de nevnte samfunnsproblemene finner sin løsning ved at alt og alle anerkjennes? For hvem kan ikke i enkelte sammenhenger kjenne seg krenket? Å anerkjenne forskjellighet er rimelig og nødvendig når det gjelder forståelse av identitet, men hvilke følger kan en slik type anerkjennelse få når det gjelder et grunnleggende forhold som økonomisk fordeling - kan den bidra til å legitimere sosiale forskjeller? Kan fokuset på *mangfold* og *minoriteter* gå på bekostning av den politiske kampen for likhet? Og

videre; har alt som er annerledes krav på anerkjennelse? Finnes det ikke – selv i et tolerant, pluralistisk samfunn – visse normer og verdier som en slik allmenn anerkjennelse vil kunne støte mot? Innebærer ikke Honneths resonnement i sin konsekvens en relativistisk posisjon?

Honneths aksepterende og inkluderende begrepsbruk synes altså ikke å være helt uproblematisk, selv om den uttrykker en viktig tendens i dagens debatt om sosial rettferdighet. Nærliggende eksempler i så måte er nettopp urbefolkninger og minoriteter som har vært gjenstand for likhetsbaserte assimileringstiltak, men også store befolkningsgrupper for øvrig, som kvinner og ulike marginaliserte grupper og «folkeslag» som har vært utsatt for eksklusjon og undertrykkelse. Rettferdighet og likebehandling for disse gruppene vil i relasjon til en slik tenkemåte forutsette en anerkjennelse av identitetsdefinerende faktorer i tillegg til en generell likhetspolitikk. Og ofte står man i fare for å tilskrive kulturelt tillært adferd en biologisk realitet som det kan diskuteres om det er grunnlag for. Kritikere av Honneth erkjenner at politiske krav om *anerkjennelse* har bidratt til å endre forestillingene om rettferdighet, som tradisjonelt har dreid seg om fordelingsrettferdighet. Hovedinnvendingen deres går imidlertid ut på at hans teorier ikke i tilstrekkelig grad makter å skille mellom ”rettmessige” og ”uretmessige” anerkjennelseskrav, og at de ikke inneholder målestokker eller prosedyrer som kan benyttes i situasjoner der ulike samfunnsmessige og kulturelle målsettinger står i konflikt med hverandre.⁵

II

I lys av et slikt perspektiv kan derfor den ustemte klokken uttrykk for det som er annerledes, og retten til å være det, også reise andre spørsmål av kritisk karakter, særlig knyttet til tendensen i vår kultur til å dyrke *forskjellene*, der annerledeshet – og dermed også *mangfold* – blir ansett som en verdi i seg selv. Å være ”annerledes” er ingen final betegnelse, snarere tvert imot. Klokken på Tullinløkka uttrykker nettopp det relative og komparative ved begrepet, fordi man alltid er annerledes i forhold til noe som allerede er situert, definert og erkjent. Med Levinas kunne man her hevde at vår vanepregede oppfatning av annerledesheten som fenomen uttrykker en mangelfull forståelse, ettersom betegnelsen i sin grunn er normativ og dypest sett faller inn under etikkens område.

Men også en slik betraktningssmåte har sitt ”nullpunkt”: For å være «annerledes» og bli anerkjent som det, må man i det minste være ”noen” eller ”noe”. En samfunnsgruppe som mer enn andre kan sies å være kjennetegnet av mangel på slike grunnleggende karakteristiska – på *tilhørighet og identitet* – er vår tids ”fredløse”; de statsløse, de som uten papirer ikke vedkjennes av noen stat. Hos oss har dette den praktiske konsekvens at når slike individer søker tilflukt i landet, tvinges de til å gjøre dette som ”illegale”. Fordi de ikke har annen dokumentasjon på sin eksistens enn sin kropp, faller denne biologiske eksistensen utenom alle systemer, både statsrettslige og andre. Burde ikke denne gruppen som siste instans kunne påberope seg *menneskerettighetene*, slik disse kommer til uttrykk i FN’s erklæring av 1948? Det kan de imidlertid ikke; Menneskerettserklæringen er ikke juridisk bindende, og det paradoksale er at disse individbaserte rettighetene, som hadde til hensikt å sikre rettigheter for dem som ikke har rettigheter, i praksis bare fungerer som rettigheter for dem som allerede har dem. Så lenge rettighetene bare er bindende overfor stater som er *villige* til å garantere sine borgere et sett av rettigheter, gjelder menneskerettighetene i praksis bare overfor dem som allerede har *borgerrettigheter* i kraft av å tilhøre en slik stat, gjennom fødsel eller naturalisering. Filosofen Hannah Arendt, som selv ble flyktning, påpekte tidlig nettopp dette paradokset i at rettigheter som søker å beskytte statløse individer som er berøvet alt, bortsett fra sitt blotte liv, mot statlige maktovergrep, fører til at det oppstår en situasjon som de facto forsterker nasjonalstatens suverene makt over enkeltindividene. Eller, med andre ord; hvem som i en gitt situasjon regnes som et menneske og hvem som ikke gjør det.⁶ Manglende rettslig anerkjennelse – å ikke ha papir på at man er til – fører dermed ikke bare til tap av identitet, men til frakjennelse av retten til eksistens, ja, eksistens overhodet.

III

En ustemt klokke. Og en ustemt klokke på en ustemt plass, en plass som på ingen måte – verken historisk eller i nåtid – harmonerer med det gode borgerskaps estetiske smak eller behovet for oversiktighet og orden. En stygg andunge, eller kanskje snarere en ”fornem bakgård”⁷, uregjerlig, ubestemmelig – lekeplass, idrettsplass, parkeringsplass, kunstplass, byggetomt eller grøntområde? Få – om noen – plasser i norsk offentlighet har vært gjenstand for så omskiftelig bruk og meninger om bruk, der den som et ingenmannsland ligger omkranset av noen av landets mest prestisjetunge bygg.

Tullinløkka var imidlertid – og ikke minst – en festplass og en folkelig møteplass, og åsted for politiske demonstrasjoner og folkemøter av nasjonal betydning. Det var derfor ingen tilfeldighet at det var nettopp her klokken fikk ta sin stemme i bruk – om enn aldri så ustemt. For det å bli *anerkjent* innebærer i et åpent samfunn samtidig retten til å *delta* og *ytre seg*. Intensjonen med prosjektet var da også å gjenskape *Tullinløkka* som møteplass og sted for meningsytring. Som del av «lyd»-installasjonen ble det derfor satt opp en 12 meter lang plakatvegg som fritt kunne brukes av publikum til å ytre seg - og som også ble brukt, av både barn og ungdom og voksne. *Untuned Bell* bidro dermed – i de sosiale medienes tid – til å gjenopprette *allmenningen* som offentlig møtested, et signal om at også det å møte andre – fremmede - i et fysisk rom fortsatt har verdi.

Foruten denne utvetydige historiske gjenklangen knyttet til bruken av plassen Tullinløkka, kan kunstprosjektet også betraktes som en kritisk kommentar til en annen side ved *bruken* av det offentlige rommet. Kunstkritikeren Line Ulekleiv var inne på dette når hun i sin omtale av prosjektet skrev: ” ... I byens stadig vekk mer utydelige offentlige rom og strengt kontrollerte private soner er muligheten for individuelle uttrykk og selvstendige kritiske posisjoner noe som hele tiden må skapes.”⁸ Når det som er «felles» fragmenteres og må vike for private anordninger, svekkes samtidig mulighetene for selvstendige, og for den saks skyld «ustemte» ytringer. *Anerkjennelse* gir i seg selv ingen meningsfull ramme for ytring dersom det ikke finnes en *offentlighet*, det vil si en reell offentlig situasjon å ytre seg i.

Det statlig produserte kunstverket *Untuned Bell*'s bruk av denne offentlige plassen måtte man da også på et vis tilkjempe seg retten til, selv om det bare gjaldt en klokkes ganske sporadiske klemt. Siden lyd i en annen grad enn visuelle manifestasjoner er invaderende overfor sine omgivelser, innebar dette at prosjektet kom inn under mer omstendelige reguleringer og forordninger enn kunstprosjekter flest. Det var blant annet en forutsetning at plassens naboer ga sin tilslutning før klokken kunne aktiviseres. Knappt noen av naboene lot seg sjenere av klokkeklangen; i forhold til byens støy – den støyen man ikke trenger å be om lov til å framprovosere - framstod den tvert imot som en ren og vakker stemme.

Og visst var lyden vakker, men også tung og urovekkende massiv for hver enkelt av dem som igangsatte den. Noen kjente nok derfor en viss angst og uro for å bevege seg ut på den åpne plassen, trække på pedalen og ta både plassen og omgivelsene i bruk på denne måten, slik det også krever mot for å påkalle alles oppmerksomhet i det offentlige rom når man lar sin stemme høre. På papiret og i prinsippet er dette rommet både åpent og tilgjengelig for alle, men det er likevel ikke alle som våger seg dit, og i mindre grad jo mer man anser seg som utstøtt eller stigmatisert.

IV

Lyden av klokker, som oftest fra kirkenes tårn, har i uminnelige tider fungert som et signal - for varsel og for samling. På Tullinløkka kunne klokkenes lyd ses på som en advarsel og påminnelse om hvilke verdier som står på spill om ikke fellesrommene lenger kan tas i bruk, og tas i bruk av alle, uansett egenskaper eller ferdigheter eller mangler. *Untuned Bell* var derfor også en ytring om Tullinløkka's egen framtid.

For hva ville skje med den når kunstinstallasjonens tid var omme og Nasjonalmuseet, som har leid plassen av Statsbygg, er på flyttefot til Vestbanen? Skulle den fortsatt bli liggende brakk, påny bli parkeringsplass og dermed inntektskilde for eieren, staten, eller i kjølvannet av kunstprosjektet *Untuned Bell* kanskje endelig bli en plass for de samfunnsrelaterte samtidskunstprosjektene Nasjonalmuseet aldri realiserte? Og hva med Kunsthallen, arkitekt Magne Wiggens organiske, grønne bygg som var ment å huse utstillinger av ulike slag, men som bare sjelden var åpen for publikum på tross av de store visjonene og de betydelige økonomiske midlene som var brukt til å få hallen realisert? Utover sommeren og høsten 2010 forhandlet de ulike institusjonene med Kulturdepartementet, og også KORO markerte sine ønsker for gjenbruk av bygget og plassen på vegne av kunsten. Tanken var at en institusjon som produserer kunst i offentlige rom burde være plassert i et offentlig tilgjengelig rom for folk, og at gjenbruk av et ubrukt, moderne bygg var økonomisk og ressursbesparende. Utfallet av overlegningene ble imidlertid at Tullinløkka og Nasjonalmuseets visningsrom ikke skulle bli gjenbrukt som et sted for samtidskunst, og at Kunsthallen skulle rives.

Kunstneren bak *Untuned Bell*, A K Dolven, karakteriserte i et avisinnlegg dette som «den brente jords taktikk», og var ikke nådig i sin kritikk, særlig av Nasjonalmuseet, som hun mente ikke hadde greid å utnytte plassens potensiale som visningssted for samtidskunst. Nå ville museet etter hennes oppfatning også hindre en annen kunstinstitusjon med spesialkompetanse innen dette fagområdet i å bruke løkka til å bli et meningsbærende samlingssted de nærmeste årene.⁹ Men hennes argumenter vant ikke fram hos de politiske beslutningstakerne. Forsommeren 2010 kunngjorde Statsbygg at man søkte faghjelp for å oppgradere Tullinløkka til et midlertidig parkanlegg med plener, lekearealer, benker og gangstier, og i juli ble dette arbeidet igangsatt.

En ny omdreining i Tullinløkka's omskiftelige historie, og parkanlegg er i det minste bedre enn sprukken asfalt. Slik blir ikke løkka noen fornem bakgård lenger, men heller ingen allmenning og sted for meningsytringer. Skulle den likevel ha fått stå tom og dermed også åpen med hensyn til framtidig bruk? For trenger ikke hovedstaden også en udefinert og uferdig og ustemt plass, en plass som kan være noe annet enn de ferdige og formgitte og ordnende byrommene som arkitekter og bydesignere i dag ellers tilbyr befolkningen? Kunst, som en av få potensielt gjenværende arenaer for fri og ubundet meningsdannelse i offentligheten, kunne ha bidratt til å gjøre plassen spesiell for byen; spesiell og annerledes, der skiftende kunstprosjekter ville kunne gitt mening og selv uttrykt meninger.

Men klokken klinger ikke lenger på Tullinløkka, verken for alle avvikende eller plassen eller kunsten, og dens stemme ble i dette perspektivet kan hende bare en kortvarig påminnelse om det ustemtes verdi. Likevel var det nettopp det som var dens mål og mening der den ytret seg med frimodige klemte og ettertenksom klang; en klar og tydelig stemme, klar og tydelig fordi den selv avvek fra normen og forventningene om det riktige og det perfekte. For i et slikt regnskap kan det aldri være noen "mangel" å synge med den stemmen man har.

Noter

¹ Gjengitt i Arne Johan Vetlesen og Erik Stanicke: *Fra hermeneutikk til psykoanalyse*, Oslo 1999, s 318

² Vetlesen og Stanicke, s 318

³ Vetlesen og Stanicke, s 136, med referanse til Vetlesen: *Perception, Empathy and Judgment*, 1994

⁴ Tidsskriftet *Agora*, nr 4/2009; *Axel Honneth*, gir en god presentasjon av sentrale problemstillinger i Honneths forfatterskap

⁵ Kjersti Fjørtoft: Nancy Frasers kritikk av Axel Honneths anerkjennelsesteori, *Agora* 4/2009, s 61-77

⁶ Omtalen baserer seg på et innlegg av Morten Lyngeng i *Dagsavisen*, 13.10.2010

⁷ Anita Kongssund: Tullinløkka – en fornem bakgård, *Kunst og Kultur*, nr 1/2005, s 3-21

⁸ Nettstedet *Kunstkritikk*, 08.02.2010

⁹ Dagens Næringsliv, 26.11.2010